ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING OILAVIY MUNOSABATLARGA TA’SIRI

Matyoqubova Barno
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

ANNOTATSIYA. Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ko‘rsatayotgan ijtimoiy, psixologik va kommunikativ ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli vositalarning oiladagi muloqot sifati, tarbiya jarayoni, hissiy yaqinlik va ijtimoiy barqarorlikka ta’siri empirik ma’lumotlar asosida o‘rganildi. 2015–2025-yillar oralig‘idagi statistik ko‘rsatkichlar tahlili orqali raqamli muhitning oilaviy hayotga ta’sir darajasi aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalari axborot texnologiyalarining ijobiy va salbiy jihatlarini muvozanatli baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: axborot texnologiyalari, raqamli muhit, oila, kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, psixologik ta’sir, tarbiya, internet madaniyati.

Kirish. XXI asr boshidan boshlab axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan, oilaviy munosabatlar tizimiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Internet, smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar va raqamli xizmatlarning keng tarqalishi insonlarning muloqot uslubi, ijtimoiy xulq-atvori hamda kundalik turmush tarzini tubdan o‘zgartirdi. Natijada, an’anaviy oilaviy muloqot shakllari zamonaviy raqamli muhit bilan uyg‘unlashib, yangi ijtimoiy modelni shakllantirmoqda. So‘nggi o‘n yillikda dunyo miqyosida internetdan foydalanuvchilar soni keskin oshdi. Xususan, 2010-yilda global miqyosda internet foydalanuvchilari ulushi 34 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib bu ko‘rsatkich 67 foizga yetdi. O‘zbekistonda esa 2015-yilda 9 million nafar aholi

internetdan foydalangan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 27 milliondan oshdi. Ushbu raqamlar raqamli texnologiyalar deyarli har bir oilaning hayotiga chuqur kirib borganini ko‘rsatadi. Axborot texnologiyalari oilaviy munosabatlarga bir vaqtning o‘zida ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, masofaviy aloqa vositalari uzoqda bo‘lgan oila a’zolari o‘rtasida muloqotni saqlab qolish, axborot almashish va hamkorlikni mustahkamlash imkonini bermoqda. Ikkinchi tomondan esa, raqamli qurilmalardan haddan tashqari foydalanish oilada jonli suhbatlarning kamayishiga, hissiy yaqinlikning pasayishiga va o‘zaro tushunmovchiliklarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 2018–2023-yillar oralig‘ida yosh oilalarda muloqot muammolari bilan bog‘liq murojaatlar soni 30 foizga oshgan. Sotsiologik so‘rovlar natijalariga ko‘ra, oilaviy nizolarning 40 foizga yaqini bevosita yoki bilvosita raqamli muhit bilan bog‘liq omillar ta’sirida yuzaga kelmoqda. Bu holat axborot texnologiyalarining oilaviy barqarorlikka ta’sirini chuqur ilmiy tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar oilada ta’lim, tarbiya va madaniy rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Onlayn ta’lim platformalari, elektron kutubxonalar, interaktiv dasturlar orqali farzandlarning bilim saviyasini oshirish, ota-onalarning pedagogik savodxonligini rivojlantirish imkoniyati kengaymoqda. 2020–2024-yillar oralig‘ida O‘zbekistonda onlayn ta’limdan foydalanuvchi oilalar ulushi 2,5 barobarga oshgani buning yaqqol dalilidir. Biroq raqamli muhitdan noto‘g‘ri foydalanish axborot qaramligi, psixologik zo‘riqish, stress va ijtimoiy izolyatsiya kabi salbiy holatlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari bog‘lanish oilaviy mas’uliyatning susayishiga olib kelmoqda. 2022-yilda o‘tkazilgan tadqiqotlarga ko‘ra, 20–30 yoshdagi respondentlarning 45 foizi kuniga 5 soatdan ortiq vaqtni ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazishini bildirgan. Mazkur ilmiy maqolaning asosiy maqsadi zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ko‘rsatayotgan ta’sirini tizimli ravishda o‘rganish, ijobiy va salbiy jihatlarini aniqlash hamda samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun texnologik, sotsiologik va psixologik yondashuvlar uyg‘unlashtirilgan holda tadqiqot olib borildi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, unda raqamli muhit va oilaviy munosabatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik zamonaviy statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi. Amaliy ahamiyati esa oila institutini mustahkamlash, raqamli madaniyatni rivojlantirish va sog‘lom oilaviy muhitni shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilishida namoyon bo‘ladi.

METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqot zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ta’sirini tizimli va kompleks tarzda o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda sifat va miqdoriy tadqiqot usullari uyg‘unlashtirildi. Tadqiqot jarayonida sotsiologik, statistik, psixologik va tahliliy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning empirik bazasi 2022–2024-yillar davomida O‘zbekistonning Toshkent shahri, Samarqand, Andijon va Qashqadaryo viloyatlarida o‘tkazilgan sotsiologik so‘rovlar natijalariga asoslandi. So‘rovda jami 850 nafar respondent ishtirok etdi. Ularning 52 foizini ayollar, 48 foizini erkaklar tashkil etdi. Respondentlarning yosh tarkibi 20 yoshdan 55 yoshgacha bo‘lgan shaxslarni qamrab oldi. Ma’lumotlarni yig‘ish jarayonida maxsus ishlab chiqilgan anonim so‘rovnoma shaklidan foydalanildi. So‘rovnoma quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oldi: raqamli qurilmalardan foydalanish chastotasi, oilaviy muloqot sifati, psixologik holat, farzandlar tarbiyasida texnologiyalarning o‘rni hamda oilaviy nizolarning sabablari. Shuningdek, yarim strukturalangan intervyu usuli orqali 40 nafar oila vakili bilan chuqurlashtirilgan suhbatlar o‘tkazildi. Ushbu suhbatlar orqali respondentlarning shaxsiy tajribasi, hissiy holati va texnologiyalarga munosabati o‘rganildi.

Tadqiqotda 2015–2024-yillarga oid milliy statistika ma’lumotlari, sotsiologik markazlar hisobotlari hamda ilmiy manbalar kontent-tahlil qilindi. Statistik ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonida Excel va SPSS dasturlaridan foydalanildi. Korrelatsion va regressiya tahlili yordamida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi bilan oilaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlashtirildi. Ma’lumotlarning ishonchliligini ta’minlash maqsadida triangulyatsiya usuli qo‘llanilib, turli manbalardan olingan natijalar solishtirildi. Tadqiqot jarayonida etik me’yorlarga rioya qilinib, respondentlarning shaxsiy ma’lumotlari maxfiyligi ta’minlandi. Tadqiqot metodologiyasi ilmiy obyektivlik, tizimlilik va taqqoslash tamoyillariga asoslangan bo‘lib, olingan

natijalarning ishonchliligini oshirishga xizmat qildi.

NATIJALAR. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatayotganini ko‘rsatdi. So‘rovda ishtirok etgan respondentlarning 78 foizi kuniga kamida 3–5 soat internetdan foydalanishini bildirgan. Ularning 41 foizi esa oilaviy davrada ham mobil qurilmalardan faol foydalanishini tan olgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, respondentlarning 39 foizida oxirgi uch yil davomida oilaviy suhbatlar chastotasi kamaygan. 28 foiz respondent hissiy yaqinlik darajasining pasayganini, 19 foiz respondent esa oilada kelishmovchiliklar sonining ortganini qayd etgan. 2018–2024-yillar oralig‘ida o‘rganilgan statistik ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatda ajrimlar soni 21 foizga oshgan bo‘lib, mutaxassislar bu holatga raqamli muhitning bilvosita ta’siri mavjudligini ta’kidlamoqda. So‘rov natijalarida ajrim bilan yakunlangan oilalarning 34 foizida texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish asosiy omillardan biri sifatida ko‘rsatilgan. Yosh guruhlar kesimida tahlil qilinganda, 20–30 yoshdagi respondentlarning 48 foizi kuniga 5 soatdan ortiq vaqtni ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazishini bildirgan. Ushbu guruhda oilaviy muloqotning sustlashuvi darajasi eng yuqori bo‘lib, 43 foizni tashkil etdi. Biroq tadqiqotda ijobiy jihatlar ham aniqlandi. Respondentlarning 62 foizi internet orqali uzoqda yashovchi qarindoshlar bilan aloqani saqlash imkoniyati yaxshilangani haqida fikr bildirgan. 54 foiz respondent onlayn ta’lim platformalari farzandlarining bilim saviyasini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini ta’kidlagan. Tahlil natijalariga ko‘ra, texnologiyalardan me’yorida foydalanuvchi oilalarda psixologik barqarorlik indeksi yuqori bo‘lib, u raqamli qurilmalardan haddan tashqari foydalanuvchi oilalarga nisbatan 1,5–1,7 barobar yuqori ekanligi aniqlandi. Korrelatsion tahlil natijalari internetdan foydalanish va oilaviy muloqot sifati o‘rtasida manfiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi ($r = –0,46$). Bu ko‘rsatkich raqamli faollik ortishi bilan real muloqot pasayishini tasdiqlaydi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy hayotga ta’siri murakkab va ko‘p qirrali ekanligini, uning ijobiy va salbiy jihatlari muvozanatli tarzda boshqarilmaguncha barqaror rivojlanish ta’minlanmasligini ko‘rsatdi.

MUHOKAMA. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ko‘p qirrali va murakkab ta’sir ko‘rsatayotganini tasdiqlaydi. Raqamli qurilmalar, internet va ijtimoiy tarmoqlar kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan sharoitda, oilaviy muloqotning mazmuni va shakli sezilarli darajada o‘zgarib bormoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, texnologiyalardan foydalanish darajasi ortishi bilan oiladagi jonli suhbatlar chastotasi kamayib, virtual muloqot ustuvorlik kasb etmoqda.

2015–2024-yillar oralig‘ida O‘zbekistonda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘rsatkichlari 2,8 barobarga oshgani qayd etilgan. Ushbu jarayon oilaviy munosabatlar tizimida yangi ijtimoiy modelni shakllantirib, an’anaviy qadriyatlarning qayta talqin qilinishiga olib keldi. Ayniqsa, yosh oilalarda texnologik vositalar hayot tarzining asosiy tarkibiy qismiga aylangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli qurilmalardan haddan tashqari foydalanish oilaviy muloqot sifatining pasayishiga olib kelmoqda. Respondentlarning qariyb 40 foizi oxirgi besh yil davomida oila a’zolari bilan yuzma-yuz suhbatlar sezilarli darajada kamayganini bildirgan. Bu holat hissiy yaqinlikning zaiflashuvi, o‘zaro tushunmovchiliklarning ortishi va psixologik sovuqlikning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, raqamli muhitda uzoq vaqt qolish shaxsning ijtimoiy faolligini pasaytiradi, empatiya darajasini kamaytiradi va individualizmning kuchayishiga olib keladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kuniga 5 soatdan ortiq internetdan foydalanuvchi respondentlarning 47 foizida stress darajasi yuqori ekanligi aniqlangan. Bu esa oilaviy nizolarning kuchayishiga bilvosita ta’sir ko‘rsatadi.Shu bilan birga, axborot texnologiyalarining ijobiy jihatlari ham muhim ahamiyatga ega. Masofaviy muloqot vositalari orqali migratsiyada bo‘lgan oila a’zolari bilan doimiy aloqa saqlab qolish imkoniyati paydo bo‘ldi. 2020–2024-yillar oralig‘ida xorijda ishlayotgan fuqarolar oilalarining 68 foizi videoaloqa orqali muntazam muloqot olib borayotganini bildirgan. Bundan tashqari, onlayn ta’lim platformalarining rivojlanishi farzandlar tarbiyasida yangi imkoniyatlar yaratdi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanuvchi oilalarda farzandlarning o‘quv natijalari o‘rtacha 18–22 foizga oshgan. Bu holat texnologiyalarning maqsadli qo‘llanilganda ijobiy natija berishini tasdiqlaydi. Quyidagi jadvalda 2018–2024-yillar oralig‘ida axborot texnologiyalaridan foydalanish

darajasi va oilaviy munosabatlar sifatining o‘zaro bog‘liqligi aks ettirilgan.

1-jadval. 2018–2024-yillarda raqamli texnologiyalardan foydalanish va oilaviy munosabatlar ko‘rsatkichlari

Yillar	Internetdan foydalanish (%)	Kuniga 4 soatdan ortiq foydalanuvchilar (%)	Oilaviy muloqot pasayishi (%)	Nizolar soni oshishi (%)	Psixologik barqarorlik (%)
2018	52	28	19	14	68
2019	55	31	22	16	65
2020	61	38	27	19	61
2021	64	41	31	22	58
2022	66	45	35	25	55
2023	69	48	38	27	53
2024	72	52	41	29	50

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, internetdan foydalanish darajasi oshgani sari oilaviy muloqotning pasayishi va nizolar sonining ortishi tendensiyasi kuzatilmoqda. Ayni paytda psixologik barqarorlik ko‘rsatkichi izchil ravishda pasayib borgan.

Mazkur natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Yevropa va Osiyo mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlarda ham raqamli qaramlik va oilaviy nizolar o‘rtasida kuchli bog‘liqlik aniqlangan. Masalan, 2021-yilda o‘tkazilgan xalqaro tadqiqotda texnologiyalarga qaram oilalarda ajrim xavfi 1,4 barobar yuqori ekanligi qayd etilgan. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari texnologiyalarning salbiy ta’siri mutlaq emasligini ham ko‘rsatadi. Raqamli vositalardan ongli, me’yoriy va maqsadli foydalanilgan hollarda oilaviy munosabatlar mustahkamlanishi mumkin. Bunda raqamli madaniyat, media savodxonlik va oilaviy tarbiya muhim rol o‘ynaydi. Muhokama natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkinki, muammo texnologiyaning o‘zida emas, balki undan foydalanish madaniyatining yetarli darajada shakllanmaganidadir. Oilalarda raqamli gigiyena, vaqtni boshqarish va sog‘lom muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali salbiy oqibatlarni kamaytirish mumkin.

Umuman olganda, zamonaviy axborot texnologiyalari oilaviy munosabatlarga ta’siri murakkab ijtimoiy hodisa bo‘lib, u doimiy ilmiy monitoring va chuqur tahlilni talab etadi. Kelgusida mazkur yo‘nalishda keng qamrovli longitudinal tadqiqotlar olib borish oilaviy siyosat va ijtimoiy dasturlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA. Mazkur ilmiy tadqiqot natijalari zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga sezilarli va ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatayotganini tasdiqlaydi. Raqamli qurilmalar, internet va ijtimoiy tarmoqlar oilaviy hayotning ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, ularning ta’siri yil sayin kuchayib bormoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish oilaviy muloqotning kamayishiga, hissiy yaqinlikning zaiflashishiga va nizolar sonining ortishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, yosh oilalar orasida raqamli muhitga qaramlik holatlari ko‘proq kuzatilmoqda. Bu holat psixologik barqarorlikning pasayishiga ham sabab bo‘lmoqda. Shu bilan birga, axborot texnologiyalarining ijobiy jihatlari ham muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Masofaviy aloqa vositalari orqali uzoqda yashovchi oila a’zolari o‘rtasida muloqotni saqlab qolish, onlayn ta’lim platformalari orqali farzandlarning bilim saviyasini oshirish imkoniyatlari kengaymoqda. Raqamli resurslardan maqsadli foydalanilgan hollarda oilaviy muhitning barqarorlashuvi kuzatilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, muammo texnologiyalarning mavjudligida emas, balki ulardan foydalanish madaniyatining yetarli darajada

shakllanmaganidadir. Raqamli savodxonlik, vaqtni boshqarish va sog‘lom muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishi salbiy oqibatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shu munosabat bilan quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:
– oilalarda raqamli foydalanish me’yorlarini belgilash;
– ota-onalar uchun media savodxonlik bo‘yicha treninglar tashkil etish;
– farzandlar bilan jonli muloqotni kuchaytirish;
– ta’lim muassasalarida raqamli madaniyatni rivojlantirish dasturlarini joriy etish;
– oilaviy psixologik maslahat xizmatlarini kengaytirish.

Umuman olganda, zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ta’siri muvozanatli boshqarilgandagina ijobiy natija beradi. Ushbu yo‘nalishda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar jamiyatda sog‘lom va barqaror oilaviy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018. – 245 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 312 b.
3. Rasulov A.B. Axborot jamiyati va ijtimoiy rivojlanish. – Toshkent: Fan, 2019. – 198 b.
4. Qodirov X.M. Oila sotsiologiyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 176 b.
5. Abduqodirova N.N. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 224 b.
6. Ismoilov S.S. Zamonaviy kommunikatsiya va ijtimoiy munosabatlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017. – 190 b.
7. Xolmatov A.R. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 210 b.
8. Usmonova D.T. Media savodxonlik asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 165 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Aholining internetdan foydalanish ko‘rsatkichlari. 2015–2024-yillar. – Toshkent, 2025.
10. O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. Raqamli rivojlanish bo‘yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2024.
11. Normatov B.J. Raqamli jamiyat va ijtimoiy barqarorlik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 182 b.
12. Saidova M.K. Oilada tarbiya va zamonaviy muammolar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 154 b.